

НЕВІДОМИЙ ПРОЕКТ ОРДЕНА ЗАЛІЗНОГО ХРЕСТА СВ. АНДРІЯ

У перших числах грудня 1919 р. оточена з усіх боків Армія УНР була фактично заблокована в районі волинського містечка Любар. На півдні й південному сході стояли денікінці, з півночі наседали “червоні”, а на заході фронт тримали поляки, які хоча й уклали з українцями перемир’я, однак далеко не завжди дотримувалися його умов. Ситуацію ускладнювали люті морози, нестача теплового зимового одягу, а головне – епідемія тифу викошувала лави українського війська. За таких умов політичне й військове керівництво УНР вирішило відмовитися від регулярних форм боротьби, постановивши натомість відправити всі боєздатні частини в глибокий партизанський рейд ворожим запліллям. 6 грудня 1919 р. близько 8–10 тис. українських вояків (силою 2 тис. шабель і багнетів з 12 гарматами) вирушили у славний Перший зимовий похід. Протягом п’яти місяців українські війська, рейдуючи запліллям “білих” і “червоних”, пройшли з боями понад 2,5 тис. км за маршрутом: Любар – Старокостянтинів – Жашків – Умань – Черкаси – Золотоноша – Бобринець – Вознесенськ – Ольгопіль – Тільчин – Ямпіль. 6 травня 1920 р. українці з’єдналися із союзними польськими військами, що наступали на Київ.

Щоб відзначити героїзм і самопожертву українських вояків, провід УНР розглядав можливість установити спеціальну нагороду для всіх учасників Зимового походу 1919–1920 рр. Автори ґрунтовної “Української фалеристики”, покликаючись на архівні документи, стверджують, що вперше на урядовому рівні це питання було порушено на засіданні Ради Народних Міністрів 15 травня 1920 р. За її постановою, військовий міністр мав “внести законопроект про нагороду всіх учасників походу спеціальним орденом і грошовою допомогою”¹. Утім ідея заснувати таку відзнаку виникла, мабуть, значно раніше. У фондах Національної бібліотеки у Варшаві ми виявили невідомий досі проект ордена “Залізного хреста св. Андрія за похід і бої з 6 грудня 1919 р.” (така повна назва нагороди). Кілька моментів свідчать, що він з’явився набагато раніше. Так, у статуті ордена згадується тільки дата початку походу. Крім того, документ належало підписати отаманові, командувачеві Армії УНР (М. Омеляновичу-Павленку) й полковникові, начальнику штабу (А. Долудові). На нашу думку, статут нагороди складено в штабі Дієвої армії УНР, очевидно, наприкінці Зимового походу, по завершенні якого його надіслали на розгляд і затвердження до Військового міністерства УНР.

Безперечно, проект ордена св. Андрія взято за основу під час розроблення ордена Залізного хреста, офіційно затвердженого Головним отаманом С.Петлюрою і оголошеного в наказі Головної команди війська УНР №83 від 19 жовтня 1920 р. Статуту обох нагород подібні². Вони складаються з трьох розділів, де визначаються загальні положення, порядок нагородження й права та привілеї нагороджених.

Спільні риси простежуються у зовнішньому вигляді нагород. В обох випадках він лаконічний і виразний: основу становить чорний або окисдований хрест, обведений по контуру золотом; у центрі вміщено національний символ – Тризуб; хрест до стрічки кріпиться за допомогою декоративних булав; нагородна стрічка, на кшталт російської георгіївської, має чергування синіх і жовтих смужок.

До того ж, у назвах обох орденів наявна словосполучка “Залізний хрест”, цим наголошується, що в “похід вирушили тільки ті люди, котрі, не рахуючись ні з якими пригодами і втратами, взяли на себе цей тягар за кращу долю Краю”, тобто несли тяжкий хрест боротьби. Водночас постає питання, чому розробники врешті відмовилися від патронату св. Андрія. Гадаємо, по-перше, через співзвучність назви зі старим російським імператорським орденом св. Андрія, а по-друге, тому що в українській республіканській армії доцільнішою була “понадконфесійна” нагорода.

Текст документа подаємо за машинописною копією, що зберігається в Національній бібліотеці у Варшаві (фонд “Наукове Товариство ім. Т.Шевченка”, Т. XXIV.32, к.188 – 190). Правопис увідповіднено з сучасним, орфографічні помилки й друкарські похибки виправлено беззастережно.

СТАТУТ

ордена Залізного хреста св. Андрія за похід і бої з 6 грудня 1919 р.

Описання ордена

Орден складається:

1. З Андріївського залізного чи сталевого (оксидованого) хреста з боками золотими чи жовтого металу.
2. Герба Української Народної Республіки золотого або жовтого металу.
3. Рухомого прибору, маючого форму двох булав, з'єднаних в кільце проти державного герба на хресті і протягнуеного в два кільця на верхніх кільцях хреста. В кільце з'єднання двох булав протягається дротяне кільце, за котре орден чіпляється до стрічки. Прибор мусить бути золотий або жовтого металу.
4. Стрічки жовто-синього кольору (як у Юровського російського хреста).
5. На стрічку накладаються хрест-на[в]хрест дві козачих шаблі. (Священики і взагалі духовні особи, лікарі, цивільні особи і урядов-

ці, які фактичної участі в боях не мали і займали немуштрові посади, шабелі на стрічці не мають.)

6. Орден мусить бути для всіх однаковий.
7. Сестри й фельдшериці одержують не орден, а жетон з правами і перевагами ордену.
8. Орден і жетон носяться на лівім боці грудей.
9. На кожному ордені і жетоні повинна бути черга і прізвище власника ордену.

Зложення ордену:

1. Хреста святого Андрія як українського святого. Залізного тому, що в сей похід вирушили тільки ті люди, котрі, не рахуючись ні з якими пригодами і втратами, взяли на себе цей тягар за кращу долю Краю.
2. Герба Української Народної Республіки як відзнаки державності, за котру військо вирушило в тяжкий і відповід[аль]ний похід.

Реконструкція за архівним примірником чорно-білого ескізу ордену Залізного хреста св. Андрія

Розпорядок нагороди

1. Орден видається по затвердженні Ради ордену Св. Андрія:
 - а) всім, бравшим участь в поході з 6 грудня 1919 року, котрі не заплямували козацької честі ганебними вчинками і знаходяться зараз в частинах;
 - б) особам, залишившимся під час походу по раненні або хворості;
 - в) забитим в боях або помершим від хворості.
2. Рада складається з представників від частин, приймавших участь в поході, старшин і козаків – по одному від полку по вибору учасників походу. Ради для козаків збираються при дивізіях, а для старшин – при штабі армії.
3. Право ношення цього ордену, а також права і переваги, зазначені в статуті, позбавляються особи, стративші власне право і перевагу по суду цивільному або військовому.
4. Особи, маючі орден, повинні стежити за тим, щоб кожен власник ордену не заплямував козацької честі. Всякого кавалера ордену, зробившого

ганебний вчинок, мусить притягнути до відповідальності Рада ордену по заяві хоч би одного із членів [Ради] ордену. Коли ж Рада не існуватиме, то до відповідальності можна притягнути винуватця в місцевий військовий суд.

Права і перевага ордену

1. Орден носить по весь час як на військовім, так і на цивільнім убранні.
2. Власник ордену підвищується в слідуєчий ранг – старшини, а козаки – стан, при отриманні права на ношення ордену.
3. Орден дає право і переваги при одержанні посад з особами одного рангу.
4. Власник ордену одержує одноразову грошову допомогу при отриманні права на ношення ордену в розмірі однорічного окладу пенсії по ордену.
5. Власник ордену одержує досмертну пенсію в розмірі: для старшин та урядовців – тисячу шістсот гривень на місяць і для козаків – шістсот гривень на місяць, неглядаючи на пенсію за вислугу.
6. Власник ордену мусить бути переважно прийнятий на службу в державні і громадські установи з платнею не менше тої, яка отримувалася на військовій службі під час виступу з військової служби.
7. Власник ордену одержує в першу чергу земельний наділ в місці по його бажанню.
8. Власник ордену лікується у всіх державних, громадських і військових лікарнях на державний кошт.
9. Власник ордену лікується в закордонних лікарнях на державний кошт, коли то буде визнано комісією.
10. Орден скорочує час на вислугу повної пенсії на десять років.
11. Орден дає право носити військове убрання тої частини, в якій зроблен[ий] був похід, і по виході з військової служби.
12. Орден дає право без обмеження літ служити в війську.
13. Орден дає право поступити в різні школи на державний кошт без обмеження літ.
14. Власник ордену одержує пенсію, коли він по виході з військової служби служитиме в державних чи громадських установах, незалежно від одержуємої платні.
15. Діти власника ордену навчаються в усіх державних школах – як нижчих, середніх і вищих – на державний кошт.
16. Брати і сестри власника ордену навчаються у всіх державних школах, коли вони знаходяться на вихованні брата, на державний кошт.
17. Дружина власника ордену після смерті чоловіка одержує пенсію в розмірі: для старшин і урядовців – тисячу шістсот гривень в місяць і козаків – шістсот гривень в місяць, незалежно від браку церковного чи цивільного.
18. Діти власника ордену до повноліття після смерті батька і матері одержують пенсію в розмірі: [для] старшин і урядовців – шістсот гривень в місяць і козаків – двіста гривень в місяць кожний.

19. Неповнолітні брати і сестри помершого власника ордена, коли він нежонатий або бездітний вдовець, були на його вихованні, одержують пенсію в розмірі: [для] старшин та урядовців – шістсот гривень в місяць кожний і козаків – двіста гривень в місяць кожний.
20. Батьки власника ордена, коли вони були на утриманні нежонатого або бездітного вдовця, помершого сина, одержують пенсію в розмірі: [для] старшин та урядовців – тисячу шістсот гривень на місяць і козаків – шістсот гривень в місяць.
21. Дружина і, до повноліття, діти власника ордена лікуються на державний кошт в державних і громадських лікарнях.
22. Батьки власника ордена, коли вони знаходяться на його утриманні, лікуються у всіх державних і громадських лікарнях на державний кошт.
23. Брати і сестри власника ордена, коли вони на його вихованні, лікуються на державний кошт в громадських і державних лікарнях до повноліття.
24. Сім'я забитого чи помершого власника ордена, згідно §§ 18, 19 і 20, під час походу, одержує одноразову допомогу з отриманням права на орден в розмірі піврічного окладу пенсії по ордену.
25. Вдова, неповнолітні дочки і сестри страчають право на пенсію по вступі в шлюб.
26. Вдова, неповнолітні дочки і сестри по вступі в шлюб страчають право на лікування на державний кошт.
27. Власник ордена хорониться з військовою пошаною, хоч би під час смерті він служив на цивільній службі.
28. При одержанні права на ношення ордена одержується одночасово і статут ордена, за знання якого відповідає власник.
29. Свято ордена військове <sic> встановлюється 6 грудня кожного року.
30. Свято повинно відбуватися в столиці України, куди на цей день всі власники ордена повинні надсилатися частинами і установами, в яких вони служать.

Командуючий армією УНР
отаман
Начальник штабу
полковник

ПРИМІТКИ

- 1 Українська фалеристика: З історії нагородної спадщини/Табачник Д., Бузало В., Воронін В. та ін. – К., 2004. – Кн.1. – С.72.
- 2 Див. оголошений 19 жовтня 1920 р. наказом Головної команди війська УНР статут Залізного хреста (Українська фалеристика. – Кн.1. – С.102, 103).

*Вступне слово, публікація
документа і примітки
Андрія РУККАСА*